

Európa: elvek és esélyek

Hermann Bausinger: Region - Kultur - EG. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde. Band XLVIII/97, Wien 1994. 113-140 p.

Wolfgang Brüchner a közelmúltban a néprajzot a regionális kultúra társadalomtörténeteként határozta meg. Definícióként túl szűk ez a meghatározás, mondja a szerző, az viszont szerinte is kétségtelen, hogy *a régió* és *a kultúra* e diszciplína két központi kategóriája. Bausinger tanulmánya - mint ahogyan már címe is jelzi - e két fogalom jelentését és egymáshoz való viszonyát vizsgálja az empirikus kultúratudomány perspektívájából - ahogyan a megújított néprajztudományt az általa vezetett tübingeni intézetben hívják. A tanulmány harmadik viszonyítási pontja *az európai integráció* folyamata, amely intézményi farmáin, elsősorban az Európai Közösségen keresztül a politika és a gazdaság dimenziójához kötődik, de nyilvánvalóan van társadalmi és kulturális érvénye is. Bausinger végső kérdései az utóbbira irányulnak, a regionális kultúrák, illetve az európaiság valóságát és esélyeit vizsgálja a mindennapiság, az életvilágok perspektívájából, szándéka szerint azonban úgy, hogy nem vonatkoztat el a kérdést elsődlegesen meghatározó vagy meghatározni vágyó politikai és gazdasági folyamatoktól.

„Európa sokat változott az elmúlt évtizedekben. Az egyesülés korábbi legerősebb indoka, a szovjet terjeszkedéssel szembeni frontalkotás, érvényét veszítette. Ezzel nyilvánvalóvá vált, hogy Európát emlegetvén korábban csak Nyugat-Európára gondoltak. A fogalom és a stratégiák újradefiniálását sürgeti az új helyzet, amelyben a közép- és kelet-európai országok is az európai intézményekhez való csatlakozásuk lehetőségeit keresik.

Gazdasági szinten az egyesült Európa megalkotása jó ütemben halad. A politikában azonban a szubszidiaritás elve tovább él, ami az jelenti, hogy az EK-nek csak ott van élettere, ahol a nemzetállamok magukban cselekvésképteleneknek bizonyulnak. Ebben a helyzetben az látszott célravezetőnek, hogy a kapcsolatokat az államközi szintről a kisebbségi egységek irányába bontsák le. A vezényszó a „régiónok Európája lett.

A régiók tehát a nemzetállam válságából és eróziós folyamatai nyomán jöttek/jönnek létre. Azt gondolnánk, hogy elsősorban a gazdasági optimalizálás céljából, az esetek többségében azonban a megfogalmazások szintjén legalábbis mást találunk. „Sokkal inkább abból indultak ki, hogy a régiók adóttak, ott is, ahol nem világosak a határai, ahol nincsenek megnevezve. A régiók éppen abból merítették legitimitásukat és méltóságukat, hogy sajátosságaik az állami differenciálódás, illetve egység mértékeit túllépik, sőt nemegyszer keresztezik. A régiók nem a hasznosság által rajzolt aktuális geográfia elemei, hanem kulturális terek, egységek.(114.)

A régió mint kulturális tér

A régió kulturális aspektusának a szociológiai és a közgazdaságtani definíciók is meghatározó jelleget tulajdonítanak. Az 1988-ban az Európa Parlament által elfogadott Közösségi Charta a Regionalizációról azon területeket nevezi régióknak, „amelynek lakói bizonyos közös vonásokkal jellemezhetőek és a felsorolásban „a nyelvre, a kultúrára és a történelmi hagyományokra vonatkozó közös vonások, valamint „a gazdaság és a közlekedésügy területén megfogalmazódó közös érdekeik szerepelnek.

Tehát, vonja le a következtetést Bausinger, azt feltételezik, hogy a régiók sajátossága úgynevezett objektív kulturális jellegzetességekből konstruálódik. Ha viszont közelebbről vizsgáljuk meg ezt a helyzetet, azt fogjuk látni, hogy az objektív különbségek távolról sem olyan nyilvánvalóak, hogy az egyes jellegzetességek előfordulásának határai távolról sem biztos, hogy a régiók határaival esnek egybe. „A kulturális határok a legtöbb esetben absztrakciók (...), amelyek a valóságos átmeneti területeket, a folyékony határokat egyetlen vonalra húzzák össze.(116.) Vagyis a regionális sajátosság definiálásakor nem a különbségek objektív volta, hanem azok tulajdonítása a meghatározó. Ami kívülről, vagyis a szomszédos régió lakói részéről elhatárolódást jelent, az ugyanakkor a régióon belül élők számára az egységesülés és az önmeghatározás lehetőségét fejezi ki. Bausinger Bartha hivatkozva állítja, hogy a régió esetében is az elhatárolódás, valamint a hovatartozás tudata a meghatározó.

A szerző azonban óv attól, hogy a régiót, koherenciájának gondolatát kizárólag ideológiai síkon értelmezzük. Elsősorban a regionális központok hatására hivatkozva állítja, hogy a régió valóságos kommunikációs tér. „Azt lehetne mondani, hogy a régió a legnagyobb kommunikatív egység, és éppen ez teszi olyan jelentőssé.(117.) Ez a fajta kommunikáció pedig feltételezi, másrésztől reprodukálja a kapcsolatok szövevényévé, a rendszeres személyes érintkezések által lehetővé tett tapasztalatközeliséget, valamint a közös érdekhorizontot.

A régió, amely önmagában is nyílt rendszer, nem az egyetlen kerete az individuum valóságos és elképzelt terekben való tájékozódásának. Bausinger kérdése az, hogy mikor, milyen helyzetekben lesz ez az orientáció, illetve ez az identitás hangsúlyosabb másoknál. Az egyik lehetséges válasz már korábban elhangzott: amikor a nemzetállamok elveszítik integratív erejüket. Ehhez járul a bizonytalanságérzés, amely a globalizációt, a nehezen áttekinthető komplexitással való szembesülést kíséri, ami elől az emberek az áttekinthetőség, a kisebb léptékek felé keresik a kiutat. Az identitáskonstruálás szempontjából nem elhanyagolható szempont az, hogy a régiók többnyire politikai képződmények. A német szövetségi köztársaságokat, amelyeket ma regionális egységekként is számon tartanak, a második világháború után hozták létre. A konstrukciót úgy tették „organikus egységgé, hogy a diffúz kulturális vonásokat egy régióra vonatkozóan strukturálták és értelmezték újra, olyan adminisztratív intézkedéseket hoztak, amelyek elősegítették egy sűrű kommunikációs háló kiépülését. A helyzet hasonló, mint amilyen egy bő évszázaddal korábban a nemzetállamok létrehozásakor volt: „Létrehoztuk Olaszországot, most már csak olaszokat kell csinálni (Massim d'Azeglios).

Ha az államok szerveződéséből származó különbségek ellenére a regionalizmus átfogó történetéről akarunk beszélni, nem kerülhetjük ki azokat az értelmezéseket, amelyek a törzs (mint nemzetállamok organikus részei), valamint a haza (mint a nemzethez vagy azon belül egy kisebb közösséghez tartozás emfatikus fogalma) kategóriájához kapcsolódtak. Az utóbbi szervező elve a tradicionalizmus, amit Bausinger a modernizáció ellentétéként, de ugyanakkor funkciójaként, kísérőjelenségeként értelmez. Érvényes ez mind „a nép 19. századi romantikus felfedezésére, mind a második világháborút követő fellendülést kísérő konzervatív mozgalmakra. Minden esetben premodern részrendszereknek a polgárság által támogatott megőrzéséről, konzerválásáról van szó.

Régióról és regionalizmusról a fenti összefüggésben aligha volt szó, sőt a regionalizmus leginkább a tradicionalista ideológiákkal való szakítást jelzi. Először Franciaországban találkozunk vele, ahol a múlt század hatvanas éveiben a centralizáló állami vezetés ellen induló harc tűzi zászlajára. Többszöri elszórt feltűnése után a regionalizmus fénykorát századunk hetvenes éveiben élte. A regionális mozgalom

gyűjtőfogalom azoknak az Európa különböző részein nagyjából egy időben jelentkező törekvéseknek a jelölésére, amelyek a periférikus területeket a központok hátrányos beavatkozása alól akarták felszabadítani.

A központok és a peremterületek viszonyában három korszak különül el egymástól. Az első korszakot a vidék elhanyagolása jellemzi, következményei a gazdasági lemaradás, a hatalomtól való megfosztás majd az elvándorlás. A második szakaszt olyan jelenségek határozzák meg, amelyeket együttesen „Korzikasindrómaként ismerünk: a termőföldeket felvásárolják a metropoliszok gazdagjai, a turisztikai ipar kiépítése, aminek hosszú távon káros következményei vannak. A harmadik szakaszt a nagyipar telepítése és fokozatos fejlesztése, terjeszkedése határozza meg. A befektetett tőke és ennek nyomán a bruttó társadalmi termék növekedésnek indul, de ugyanakkor az ökológiai veszélyeztetettség mindennapi tapasztalattá lesz, ami egyrészt a központtal, másrészt a tőkével fordítja szembe a periféria lakóit.

A nemparlamentáris regionális szervezetek tevékenységének és harcának következtében a hetvenes évek közepétől már az állami szintű politika retorikájában is mind gyakrabban tűnik fel a régió címszó. A döntések korábbi áttekinthetlenségét megváltoztatni látszik a transzparencia igénye. A terveket mindkevésbé oszthatják el magasabb szinteken, a régió a tervezés számára mérték és keret lesz. A régiók közötti fejlettségbeli és általában gazdasági különbséget azonban az államok közötti diszparitás is újratermeli. Ennek felismerését jelzi, hogy az Európai Közösség a Regionális Bizottság javaslatára ugyancsak elfogadta a regionális szempontot. A Közös Piacon belül lehetővé tették a régiók közötti közvetlen gazdasági együttműködést.

Érdekek és elvek

Mér a hetvenes években különböző érdekek és tevékenységek körvonalazódtak a regionalizmus árnyékában. Dirk Gerdes (Regionalismus und Politikwissenschaft: Zur Wiederentdeckung von „Territorialität als innenpolitischer Konfliktdimension. *Geographische Rundschau* 39/1987) nyomán Bausinger megkülönbözteti a szeparatistákat (baszkok, korzikaiak, skótok), a föderalistákat (katalánok, andalúzok, bajorok) és autonomistákat (elzásziak, bretonok, vallonok, flamandok). A regionalisták általános centrumellenessége szükségszerűen fonódik össze a szomszédos régiók közötti együttműködéssel, ami a nemzetközi kapcsolatok új minőségét jelzi. A belső gyarmatosítás ellen és a regionális autonómiáért folyó harctehát a hasonló politikai célok és eszközök - hozták létre az interregionális együttműködést. Ami azonban további ellentmondásokat takar: rövid idő alatt az interregionális programokban is a gazdag régióknak lett meghatározó szerepük. Ugyanakkor a regionalizmusban, leginkább az ökológiai szempont által - bár a létező szocializmus bukása óta gyengülő hatékonysággal - antikapitalista nézetek is helyet kaptak.

A regionalizmus politikai eszköz volta némely esetben egészen kézenfekvő. Szólalmait olyanok is felhasználták, akik egy régió belül meghatározó pozícióra törekedtek, és hatalmukat ezen a szinten kívánták legitimálni. A „Pro Voralberg a közismert példa arra, hogy egy tradicionális elit miként határozza meg és ellenőrzi a központ elleni harcot, a konzervatív gondolkodásmódnak nyitván új teret. A regionalizmusban ők a régi „haza ideológiát kötötték össze a gazdasági fejlődés stratégiáival.

A gazdaságilag fejlettebb térségek elitjei a regionalizmus retorikáját saját prioritásuk, expanzív gazdaságpolitikájuk legitimálására használják (például a Lega

Lombarda). A *regions transfrontalières* esetében ma már nem a nemzetállami hegemoniák ellen harcoló népcsoportok szövetségéről van szó, hanem sokkal inkább gazdaságilag sikeres régiók közötti együttműködésről. Az Európai Közösség *Interregiones* programja ugyancsak az ilyen típusú régiók közötti kooperációt támogatja. Ezzel szemben az EK politikájában a szegényebb régiók iránti felelősségvállalás stratégiái kevésbé körvonalazódtak. Tehát, vonja le a következtetést Bausinger, a regionális szint előtérbe kerülése és támogatása még nem jelenti a régiók közötti különbségek megszűnését, sőt a diszparitások növekedésének új formáit teszi lehetővé.

Milyen kultúra?

A régió kulturális meghatározottságának vizsgálatakor Bausinger három kérdésre keres választ, amelyek közül az egyik az ilyen esetekben használt kultúrafogalom értelmezésére, a második a kultúrának a más természetű folyamatokhoz való viszonyára, a harmadik pedig a kultúrpolitika stratégiáira vonatkozik.

Minden regionális program közvetve vagy közvetlenül tartalmaz valamilyen felfogást a kultúráról. Különösen nyilvánvaló ez a konzervatív koncepciók esetében, amelyek a népi kultúrára való hivatkozással a folklórt mozgósítják, az ősiség és az átörökített kulturális értékek alkotják retorikájuk központi elemeit. Walter Heimre (*Mondiale Folklore? Schweizerischer Volkskunde. Korrespondenzblatt der Schweizerischen Gesellschaft für Volkskunde* 65/1975) hivatkozva, aki ebben az összefüggésben egy világméretű folklórról („mondiale Folklore) beszél, fogalmazza meg Bausinger, hogy „a népi kultúra többé nem elsősorban egy régióra jellemző kulturális megnyilvánulásokat foglalja össze, hanem leginkább egy stílust alkot, amely az egyes régiókon túllépve a tradicionalizmust jelöli, és éppen ez teszi a folklorisztikus előadásokat az interregionális találkozókra is használhatóvá (129.).

A regionalizmus rendszerkritikájának konzervatív változata a „népi kultúrából táplálkozik, saját ideáljainak megfogalmazására innen meríti a „kulturális nyelvezetet. Példa erre az, ahogyan a dialektusból fegyvert kovácsoltak bizonyos regionális mozgalmak.

A „baloldali regionalisták igen ritkán használják a népi kultúrának ugyanezen értelmezését, illetve elemeit. Az ő eszköztárukra sokkal inkább a szentimentális népi vagy népieskedő dalok paródiájaként létrejött protestsongok jellemzőek.

Sok periferikus területen nem volt szükséges különösképpen konstruálni az ellenállás kifejezéseit, mert a népi kultúra önmagában ellenkultúrának minősült. Ilyen esetekben a hangsúly a veszélyeztetett javak megőrzésére és felélesztésére került, amire viszont nem jelentenek megoldást a különböző helyi és regionális „honismereti múzeumok. Az archiválás nem tartja életben a hagyományokat. Ezt a stratégiát támogatta az UNESCO is, amikor a „kulturális örökségek megmentése céljából ugyancsak az archiválást és a múzeumi megőrzést hangsúlyozta. A német UNESCO-bizottság legújabb dokumentumaiban azonban már megfogalmazódik a felismerés, hogy az archivált kultúra leválik az élő, működő kultúráról. Az „élő kultúra pedig éppen a korábbi koncepciók által előtérbe helyezett demonstratív megnyilvánulási formákkal ellentétben határozható meg, amire az empirikus kultúratudomány a „kibővített kultúrafogalmat használja. A kultúra ebben az értelemben magába foglalja a mindennapok ritualizált, reflektálatlan viselkedésformáit, beállítódásait. Talán nem igényel különösebb magyarázatot mondja Bausinger -, „hogy a politikai cselekvésnek erre a dimenzióra is tekintettel kell lennie, hogy a kultúra ne csak mint egy pittoreszk, mint egy kicserélhető ornamentika jelenjék meg(131.).

A regionális politikával kapcsolatban, a szerző arra a következtetésre jut, hogy „a kulturális autonómia elvét nem szabad a gazdasági haszonelvűség javára feláldozni. Míg a kisebbségi kultúrák a nemzeti keretek között veszélyeztetve vannak, a tágabb európai keretek között elnyerhetnék elismerésüket (131.). A kulturális autonómiát azonban nem tehet a cselekvés más dimenzióitól függetlenül kezelni, közöttük a kapcsolatot a politikai kultúra teremthetné meg. A demokráciának az EK-en belüli válságából éppen a régió kínál egyfajta kiutat: a regionális politika lehetne az a keret, amelyben a demokráciát mint gyakorlatot új alapokra lehetne állítani. Érvényes ez nemcsak a régiók reprezentatív képviselőire a fejlesztési programok kidolgozásában és megvalósításában, hanem a régiók európai képviselőinek rekrutálására is. A regionális kultúrát, amelyen a szerző elsősorban lakóinak habituális beállítódását érti, konkrét gazdasági intézkedések foganatosításakor is tekintetbe kell venni. Szicíliában például csak akkor működhet eredményesen egy regionális gazdaságpolitika, ha az tekintettel van bizonyos szociokulturális adottságokra, mint például a kiterjedt familiarizmusra, a kapcsolathálók sűrűségére és az azoktól való függés nagy mértékére (vagyis a klientalizmusra), valamint például arra a tényre, hogy a migráció ott az életszervezés hagyományos mintája. Az igényszintek struktúrája és hierarchiája ugyancsak kultúrától függő. A gazdasági érdekekkel konkuráló nem materiális értékek az életvezetést meghatározó különböző választásokhoz vezethetnek. Ezért van az, hogy két szomszédos régió közötti életszínvonalbeli különbség nem vezet feltétlenül - bár gyakran - az egyikből a másikba való elvándorláshoz. Ilyen esetekben kétféle megoldással találkozunk, az egyik a frusztrációkat a „szegény, de boldog típusú eufemizációs stratégiák mögé rejti, a másik a tradicionális gazdaság feltámasztásának reményével valójában regresszív stratégiát követ.

A Maastrichti Szerződésbe foglalt elköteleződés a „közösségek kulturális arculatának megőrzése mellett már nem a fentebb említett szűkebb és konzervatív jelentésű kultúrafogalomra utal, hanem arra, hogy az általános politikai és gazdasági intézkedéseket a partikuláris szociokulturális adottságokhoz kívánják igazítani.

Kultúrpolitikai alapelvek

A szerződés szövege megfogalmazza „a tagországok kultúrájának kibontakoztatásához való hozzájárulás szándékát, ami „a nemzeti és regionális sokféleség megőrzését, és azzal egyidejűleg a közös kulturális örökség hangsúlyozását jelenti. Bausinger szerint, bár annak tűnhet, ez nem egészen a körnégyszögesítésének esete, hanem egy bonyolult feladat leegyszerűsített megfogalmazása.

Először is azokat a kultúrpolitikai stratégiákat kell átgondolni, amelyek a régiók, illetve Európa közös kultúrájának építését teszik lehetővé, de ugyanakkor a sokféleség képének fenntartására és fejlesztésére is közös elvek szükségesek. A piacgazdaság elidegenítő hidegsége ellenében gyakran a kultúra meghittségét állítják. Ugyanakkor joggal beszélnek „a kultúra hamis melegéről is. Mindkét esetre példát statuál a jugoszláviai konfliktus. Nem lett volna elkerülhető a háború, ha a regionális kulturális különbségeket idejében elismerik; másrészt a politikai és katonai konfliktus alapját nem éppen az abszolutizált kulturális identitás alkotja?- kérdezi Bausinger. A jelenséget azonban nem lehet elszigetelten szemlélnünk. A veszély, hogy a kulturális egység tudata tisztogatáshoz vezet, gyakorlatilag mindenütt fennáll. Nem állunk messze attól, mondja a szerző Robert Kurtzot idézve, hogy „a svájciak is megoszoljanak és egymás ellenében magukat németeknek, franciáknak, cigányoknak és földönkívülieknek nyilvánítsák. „A regionális kultúrákat el kell ismerni, de

ugyanakkor mindenféle közösségi identitást meg kell fosztani a patetizmustól (135.) - vonja le a maga következtetését Bausinger. Ennek pedig része az, hogy a regionális kultúrákra ne mint néprajzi érdekességekre, mint a modernizációban lemaradt reliktumokra tekintsünk, hanem nyitott és élő konfigurációkként kezeljük azokat. A rossz értelmű provincializmust és elszigetelődést pedig a kifelé irányuló kapcsolatok élénkítésével lehet elkerülni.

Miként viszonyulhatnak a regionális sajátosságok a kultúra globalizációjának folyamatához? Az utóbbi tendencia Bausinger szerint a fogyasztói kultúrát és a médiát kétségtelenül meghatározza, de nem érinti az olyan határokon átjáró, Európában számottevő hagyományokkal rendelkező tevékenységeket, mint a szakmai kapcsolatok, a turizmus, az ifjúsági mozgalmak, képzőművészeti kiállítások stb. A nyelvek sokféleségével szemben, ami továbbra is akadályozója a kommunikációnak, kézenfekvőek az egységesülés bizonyítékai is. Az ellensúlyt éppen a kulturális elit képzésének nemzetköziesülése alkotja, másrészt pedig az a szándék, hogy a közös gondolatokat különböző nyelvű szélesebb közönség felé közvetítsék. Az Európa-politika nem utolsósorban a fordítás feladata.

A kulturális csere intézményesült formái elsősorban az úgynevezett magaskultúrára vonatkoznak. Egy, a mindennapokra irányuló végiggondolt és differenciált kultúrpolitikáról viszont aligha beszélhetünk. Bausinger szerint pedig éppen ez volna fontos, hogy a határok felett átjáró kulturális tevékenységek jobban kötődjenek a mindennapi tapasztalatokhoz. Ennek feltétele az volna, hogy az ilyen típusú kapcsolatokat hosszú távra rendezzék be, hogy ne csak az ünnepi reprezentációt szolgálják.

Az Európa-retorikát már a vidéki hivatalnokok is biztonsággal kezelik, kérdés azonban az, hogy miként vizsgálják a kulturális tolerancia, amikor a kulturális másságot a régióban megtelepedni kívánó külföldiekhez való viszonyulásban kellene alkalmazni. A kérdést Bausinger tágabb és általánosabb érvennyel is megfogalmazza: Európa mitizálása, illetve az „európai lényeg létrehozására irányuló igyekezetek vajon nem az europaizálásba való belefáradás tünetei?

„A kultúrpolitikának nem az Európa-eszme megalapozásán, illetve annak egy közös történelemmel való alátámasztásán kellene dolgoznia. Mert az bizonyos mértékig működhet ugyan az európai egyesülés katalizátoraként, de a valóságos Európa csak alulról építkezve jöhet létre, a kommunikáció elmélyülésén, a kapcsolatok szövődésén keresztül...(139.)

Feischmidt Margit